

**HAK ASASI MANUSIA DAN PENGLIBATAN WANITA DALAM POLITIK
DI MALAYSIA
(Human Rights and Women's Participation in Politics in Malaysia)**

Oleh:

Fatimi binti Hanafi*
Zulkanain Abdul Rahman**
Arbaiyyah Mohd Noor***
Mohd Roslan Mohd Nor****

Abstrak

Isu mengenai hak asasi manusia merupakan perkara utama bagi setiap negara di seluruh dunia termasuk mengenai hak asasi terhadap wanita berpolitik. Penglibatan wanita dalam politik dan pilihan raya di Malaysia menunjukkan peningkatan dan perubahan. Mereka mampu dan mempunyai hak untuk menyertai parti politik termasuk bertanding dalam pilihan raya. Dalam kertas kerja ini membincangkan mengenai hak-hak wanita yang terlibat dalam proses amalan demokrasi dan hak-hak yang diperuntukkan dalam perlembagaan Malaysia. Tumpuan kajian ini ialah bagaimana wanita mendukung dan menterjemahkan hak-hak asasi manusia dalam konteks kehidupan berpolitik di Malaysia menerusi penglibatan wanita dalam proses pilihan raya di Malaysia.

Kata kunci: *Wanita, hak asasi manusia, politik, pilihan raya, perlembagaan Malaysia*

Abstract

The issue of human rights is the main issue for every country around the world, including the rights of women in politics. Women's participation in politics and elections in Malaysia showed an improvement and change. They are capable and have the right to join political parties, including participating in the election as a candidate. This paper discussed the rights of women involved in the process of democracy and got their rights according to the Constitution of Malaysia. The focus of this study is to show how to support women's and interpret human rights in the context of political life in Malaysia through the involvement of women in the electoral process.

Keywords: *Women, human rights, politics, election, the constitution of Malaysia*

Pengenalan

Isu hak asasi manusia telah menjadi isu antarabangsa dan sejagat apabila mula dibahaskan di peringkat dunia. Hak asasi manusia merupakan sesuatu perkara yang penting bagi menjamin keperluan setiap insan. Namun begitu, hak asasi manusia seperti menjalani kehidupan mengikut lunas undang-undang, agama dan budaya merupakan suatu hak kebebasan bagi setiap individu. Setiap individu bebas untuk mendapatkan pelajaran dan mencari pekerjaan, hak untuk bersuara dan hak untuk beribadat. Di Malaysia hak asasi manusia tidak sama dengan cara berfikir dan cara hidup orang Barat. Malaysia terikat dengan

* Fatimi binti Hanafi, MA. Lecturer at Centre for the Initiation of Talent and Industrial Training (CITra) SKET, University of Malaya, Kuala Lumpur. Email: fatimi@um.edu.my

** Zulkanain Abdul Rahman, PhD, Deputy Dean of the Faculty of Arts and Social Sciences, University of Malaya, Kuala Lumpur (zulkana@um.edu.my).

*** Arbaiyyah Mohd Noor, PhD, Senior Lecturer in the Department of History, Faculty of Arts and Social Sciences, University of Malaya, Kuala Lumpur. Email: arbaiyah@um.edu.my

**** Mohd Roslan Mohd Nor, PhD, Associate Professor and the Deputy Director of Research and Development Division, Academy of Islamic Studies, University of Malaya, Kuala Lumpur Email: m_roslan@um.edu.my

perlembagaan yang menggariskan hak-hak tertentu kepada mereka yang menjadi warganegara Malaysia termasuk kaum wanita. Hak asasi manusia di Malaysia ini dijamin melalui peruntukan dalam Bahagian Kedua, Kebebasan Asasi, Perlembagaan Persekutuan. Terdapat sembilan peruntukan hak asasi manusia dalam perlembagaan Malaysia. Kewujudan pelbagai fahaman politik, agama, etnik dan keturunan menyebabkan kebebasan asasi di Malaysia lebih bersifat kebebasan yang dikawal dan terbatas. Keadaan ini untuk menjamin keharmonian masyarakat mengikut acuan sendiri. Namun tidak bermakna menolak sebarang bentuk kemajuan dan ilmu pengetahuan dari Barat. Unsur-unsur yang membawa kebaikan haruslah diambil, diolah dan diadun mengikut kesesuaian suasana negara ini. Walaupun tidak dijelaskan secara spesifik tentang hak asasi terhadap wanita berpolitik dalam perlembagaan namun, maksud hak sama rata dan hak kebebasan mempunyai definisi yang cukup luas termasuk hak-hak wanita untuk terlibat dalam aktiviti politik di Malaysia seiring dengan kaum lelaki. Persoalan penting bagi artikel ini ialah bagaimanakah wanita mendukung dan menterjemahkan hak-hak asasi manusia dalam konteks kehidupan politik di Malaysia sebagai contoh penglibatan wanita dalam pilihan raya di Malaysia.

Wanita dan Hak Asasi Manusia : Sejarah Awal

Hak asasi manusia merupakan isu yang pesat berkembang pada akhir abad ke- 20 dan awal permulaan abad ke-21 di peringkat kebangsaan dan juga antarabangsa. Isu ini menjadi satu topik yang cukup besar sering dibincangkan oleh pertubuhan bangsa-bangsa bersatu (PBB). Hak Asasi Manusia juga boleh dirujuk kepada kepada *Universal Declaration of Human Rights* (UDHR), *The Cairo Declaration on Human Rights in Islam* (Deklarasi Kaherah)¹ yang dikeluarkan oleh negara Pertubuhan Kerjasama Islam (OIC) di Kaherah pada 5 Ogos 1990 dan Deklarasi Hak Asasi Manusia ASEAN (Deklarasi ASEAN).² Hak asasi manusia telah menjadi tanggungjawab masyarakat dunia yang bergabung dalam PBB semenjak pengisytiharan atau Deklarasi hak Asasi Manusia Sejagat pada 10 Disember 1948.³ Deklarasi hak Asasi

¹ Pada 1982, wakil Iran di PBB, Said rajaie-Khorassani, mengatakan bahawa UDHR adalah satu kefahaman sekular tradisi Judeo-Kristian yang tidak boleh dilaksanakan oleh orang Islam tanpa melanggar undang-undang Islam. Pada 30 Jun 200, negara Islam menjadi ahli OIC bersetuju menyokong Deklarasi Kaherah. Deklarasi itu memberi gambaran menyeluruh perspektif Islam mengenai hak asasi manusia dan mengesahkan syariah sebagai sumbernya yang tunggal. Ia mengisytiharkan tujuannya sebagai garis panduan umum bagi negara anggota OIC dalam bidang hak asasi manusia. Deklarasi Kaherah biasanya dilihat sebagai reaksi negara Islam kepada UDHR. Deklarasi Kaherah melihat persoalan hak asasi manusia dari sudut hubungan manusia dengan Allah s.w.t, manakala UDHR mengambil pendekatan keduniaan dan sekular. Mengikut Islam, kedaulatan adalah milik Allah s.w.t. Sebaliknya, mengikut fahaman demokrasi sekular Barat, rakyat dianggap sebagai pemerintah agung. Lihat Tun Abd Hamid Mohamad dalam artikelnya yang bertajuk Hak Asasi Alat Penjajahan Baru dan disiarkan dalam *Berita Harian*, 2 Disember 2013.

² Deklarasi Hak Asasi Manusia (AHRD) merupakan satu dokumen pertama yang telah diputuskan dan dimaktubkan oleh negara ASEAN. Namun dokumen ini telah ditambahbaik walaupun terdapat beberapa dokumen hak asasi lain telah didapati sejak lama dulu. Perdana Menteri Datuk Seri Najib Tun Abdul Razak telah menandatangani Deklarasi Hak Asasi Manusia ASEAN (AHRD) pertama di Kemboja pada 18 November 2012. Malaysia telah menunjukkan komitmen terhadap konvensyen hak asasi manusia peringkat antarabangsa pertama untuk menyokong keadilan setiap individu tidak mengira kaum, agama dan pandangan politik. Dengan perjanjian ini yang berlangsung di Sidang Kemuncak ASEAN di PEACE Palace, ibu kota Kemboja Phnom Penh, menyaksikan peluang Malaysia dan kerajaan Barisan Nasional (BN) pimpinan Najib untuk menafikan dakwaan pelanggaran hak asasi manusia di peringkat antarabangsa. Menurut laporan media, AHRD mempunyai 40 klausa yang meliputi hak asasi dan politik, ekonomi, sosio-budaya, proses pembangunan dan penggalakan keamanan. Deklarasi tersebut juga menyebut tentang hak wanita, kanak-kanak, warga tua dan orang kurang upaya (OKU) disamping pekerja asing sebagai sebahagian dari hak asasi manusia dan kebebasan fundamental. Kemunculan Deklarasi ASEAN ini menggambarkan pencapaian hebat rantau ASEAN dalam era perjuangan hak asasi manusia di seluruh dunia. Lihat www.themalaysianinsider.com pada 18 November 2012 yang bertajuk 'Najib Tandatangan Deklarasi Hak Asasi Manusia Pertama ASEAN'.

³ Sebelum itu pada 1946, PBB telah membentuk satu jawatankuasa hak asasi manusia yang menjadi pelopor kewujudan Deklarasi 1948. Deklarasi ini berpunca daripada pengalaman Perang Dunia Kedua yang menyebabkan pembentukan Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu. Draf pertama Pengisytiharan ini telah dicadangkan pada bulan September 1948 dengan lebih 50 negara yang mengambil bahagian dalam penggubalan akhir. Dengan resolusi 217 A (111) 10 Disember 1948, di

Manusia Sejagat (*The Universal Declaration of Human Rights*) mengandungi 30 artikel. Hari hak asasi manusia disambut pada 10 Disember setiap tahun dengan pelbagai tema. Dalam sambutan yang diadakan pada tahun 2013 setiausaha Agung PBB Ban Ki-moon menyuarakan pandangan mengenai hak asasi manusia sempena menyambut ulang tahun *Vienna Declaration and Programme of Action*.⁴ Beliau mengatakan:

*'As we commemorate the 20th anniversary of the Vienna Declaration and Programme of Action, let us intensify our efforts to fulfill our collective responsibility to promote and protect the rights and dignity of all people everywhere.'*⁵

Hak asasi manusia boleh ditakrifkan sebagai hak yang dasar atau mesti dan wajib diterima dengan sama rata seperti hak untuk memberi pendapat, mendapat perlindungan dan pendidikan yang sempurna, makanan, menganut agama atau kepercayaan dan sebagainya. Di sini jelas merujuk kepada makna tradisi hak asasi manusia. Seiring dengan perkembangan zaman, hak asasi manusia harus diberi tafsiran dan pengertian yang lebih luas dan mencakupi pelbagai aspek kehidupan manusia.⁶ Dalam Deklarasi Hak Asasi Manusia Sejagat 1948 lebih didominasi oleh hak-hak berbentuk politik termasuk dalam proses pilihan raya dan menjadi calon pilihan raya. Walau bagaimanapun ianya telah diiktiraf sebagai hak yang universal sesuai untuk diaplikasikan oleh semua manusia tanpa mengira batasan agama, bangsa, warna kulit, bahasa serta kedudukan geografi. Ini dapat dilihat di dalam mukadimah yang menyatakan deklarasi ini merupakan satu standard umum kepada semua negara dan manusia maka ianya perlu diterapkan melalui kerjasama di peringkat nasional dan antarabangsa bagi mencapai matlamat melindungi hak dan kebebasan manusia.⁷

Selain itu, isu-isu kesetaraan gender dan reposisi wanita dalam politik turut menjadi perhatian Majlis Umum PBB ketika menyelenggarakan *Highlighting Women at the 2011 UN General Assembly Debate* pada akhir September 2011. Forum ini ditutup dengan keteguhan dan komitmen para pemimpin negara-negara revolusi untuk memperjuangkan kesetaraan gender. Menteri Luar Negeri Tunisia menyampaikan bahawa mereka telah 'diamanatkan' oleh PBB untuk melaksanakan agenda *The Convention on The Elimination of All Forms of the Discrimination against Women (CEDAW)* di mana mereka wajib menerapkan sistem keseimbangan mandat (*a Mandatory parity system*) bagi pemilihan majlis perwakilan di negara masing-masing.⁸ Konsep hak asasi manusia yang diperkenalkan di Barat lebih menitikberatkan hak-hak asas individu. Seperti kebanyakan negara-negara Asia yang lain dan Malaysia sendiri menitikberatkan kepentingan hak-hak masyarakat berbanding hak-hak individu. Manakala di Malaysia pula, sebahagian daripada hak-hak asasi manusia adalah termaktub dalam Perlembagaan

Perhimpunan Agung, mesyuarat yang diadakan di Paris menerima Deklarasi Hak Asasi Manusia Sejagat dengan lapan negara mengecualikan diri daripada mengundi tetapi tidak menentang. Deklarasi ini yang menyarankan: Pengisytiharan Hak Asasi Manusia ini ialah supaya setiap individu dan setiap badan masyarakat sentiasa mengingati pengisytiharan ini hendaklah berazam melalui pelajaran dan seluruh hak asasi dan kebebasan ini, dan secara berperingkat, dari negara hinggalah antara negara, bagi menjamin pengiktirafan dan pematuhan sejagatnya yang berkesan, kedua-duanya di antara negara-negara anggota masing-masing dan rakyat wilayah-wilayah-wilayah di bawah bidang kuasa mereka. *United Nations, 1973, The United Nations and Human Rights*, New York: UN, hlm. 2. Lihat Berita Harian, 2 Disember 2012. Lihat juga <http://www.un.org/en/documents/udhr/history.shtml> diakses pada 6 Ogos 2014.

⁴ *The Vienna Declaration and Programme of Action* diterima pakai pada 25 Jun 1993 dalam Persidangan Antarabangsa Mengenai Hak Asasi manusia pada 14-25 Jun 1993 di Vienna, Austria.

⁵ lihat <http://www.un.org/en/documents/udhr/history.shtml> diakses pada 6 Ogos 2014.

⁶ eprints.usm.my/.../Suruhanjaya_Hak-hak_Asasi_Manua.... diakses pada 3 September 2014.

⁷ Ummu Atiyah Ahmad Zakuan, (2007), 'Hak Asasi Manusia dan demokrasi dari Perspektif Islam dan Barat' dalam Mohd Izani Mohd Zain (editor.), *Demokrasi dan Dunia Islam, Perspektif teori dan Praktik*, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya, hlm. 92.

⁸ *Majalah Fikratul Ummah* 2013/Bil.53.

Persekutuan.⁹ Perlembagaan ini menjamin kebebasan untuk hidup, kebebasan bergerak, bersuara, berhimpun dan berpersatuan, beragama dan juga hak-hak bersangkutan pendidikan. Setiap warganegara perlu mengetahui hak asasi masing-masing seperti termaktub dalam Perlembagaan Persekutuan. Dalam Konvensyen Hak Asasi Manusia secara keseluruhannya mempunyai sembilan teras hak asasi manusia. Malaysia hanya menerima tiga teras iaitu Hak Asasi Wanita (CEDAW), Hak Asasi Kanak-kanak (CRC) dan Hak Asasi bagi Perlindungan Orang Kurang Upaya.¹⁰

Wanita dan Hak Asasi Manusia Di Malaysia

Di Malaysia juga terdapat Piagam Hak Asasi Malaysia yang dihasilkan pada tahun 1993 oleh badan-badan bukan kerajaan. Piagam tersebut dipersetujui oleh semua peserta yang menghadiri Majlis Rundingan Pertama yang diadakan pada tahun 1993.¹¹ Badan yang bertanggungjawab dalam hal-hal yang berkaitan dengan pendidikan dan pengalaman hak asasi manusia ialah Suruhanjaya Hak Asasi Manusia

⁹ Perlembagaan Persekutuan juga memperuntukkan hak kebebasan asasi bagi setiap rakyat. Dalam Perlembagaan hak asasi ditulis sebagai kebebasan asasi. Ada tiga bahagian kebebasan asasi iaitu kebebasan beragama, kebebasan ekonomi. Namun terdapat Sembilan kebebasan atau hak digolongkan sebagai Hak Asasi, iaitu :

- i. Kebebasan diri
- ii. Bebas dari menjadi abdi dan menjalankan kerja paksa
- iii. Perlindungan daripada undang-undang jenayah yang berkuat kuasa kebelakangan dan pembicaraan ulang.
- iv. Sama rata
- v. Larangan buangan negeri dan kebebasan bergerak
- vi. Kebebasan bercakap, berhimpun dan menubuhkan persatuan
- vii. Kebebasan agama
- viii. Hak-hak berkenaan dengan pelajaran dan
- ix. Hak terhadap harta.

Dalam perlembagaan Malaysia, dinyatakan bahawa kerajaan Persekutuan adalah lebih utama dan agung berbanding dengan kerajaan negeri. Sebarang penggubalan perlembagaan negeri mestilah tidak bercanggah dengan perlembagaan Persekutuan. Fenomena ini juga boleh berdasarkan pengagihan kuasa kepada kerajaan pusat adalah lebih banyak berbanding kerajaan negeri. Lihat Kassim Thukiman, (2002,), *Malaysia, Perspektif Sejarah dan Politik*, Johor : Penerbit Universiti Teknologi Malaysia Skudai, hlm. 167-168. Lihat juga Nazaruddin Hj.Mohd Jali, Ma'rof Redzuan, et al., (2003), *Pengajian Malaysia Kenegaraan dan kewarganegaraan*. Edisi dua. Selangor: Prentice Hall, hlm. 177-179.

¹⁰ Lihat *Berita Harian*, 14 Mei 2014. Lihat *Utusan Malaysia*, 24 November 2011

¹¹ Dalam Fasal 3 Piagam Hak Asasi manusia Malaysia menyatakan Hak wanita Sebagai Hak Asasi Manusia iaitu:

- i. Hak wanita adalah hak asasi manusia. Hak wanita harus diberikan tumpuan di kedua-dua pihak; awam dan swasta, khususnya di peringkat keluarga.
- ii. Sistem patriaki memang wujud dalam semua institusi, kelakuan, norma dan nilai sosial dalam masyarakat. Ia wujud dalam pelbagai bentuk tanpa mengira kelas, kebudayaan, kasta atau kumpulan etnik. Sistem ini harus dibasmi.
- iii. Semua bentuk diskriminasi terhadap wanita harus dibasmi.
- iv. Keganasan terhadap wanita merupakan satu alat utama yang membolehkan patriaki berterusan dan dengan ini melanjutkan penindasan, penganiayaan dan eksploitasi wanita. Keganasan terhadap wanita adalah pencabulan hak asasi dan harus dibasmi sekiranya mahu diwujudkan keadilan sosial dan kesaksamaan. Pencabulan terhadap wanita bukan diakibatkan oleh perlakuan individu. Dalam semua bidang hak asasi manusia sama ada sivil, politik, ekonomi atau sosial, pencabulan wanita adalah berbentuk spesifik. Struktur yang wujud dan amalan seperti kasta, adat, keluarga dan agama terus mendiskriminasi wanita. Institusi ekonomi dan sosial yang mengeksploitasi wanita dan institusi perundangan yang sepatutnya memperjuangkan kesaksamaan adalah bersifat diskriminasi berdasarkan jantina.
- v. Untuk memberikan seseorang wanita kehidupan yang bermaruah dan mempunyai hak menentukan nasib sendiri, wanita mestilah dijamin hak-hak mereka yang sama dan yang boleh dipindah milik dalam bidang ekonomi, sosial, politik dan agama.

Lihat *Badan-badan Bukan Kerajaan Di Malaysia, Piagam Hak Asasi Manusia*, (terjemahan), (2000), Petaling Jaya, Selangor: ERA Consumer Malaysia (Education and Research Association for Consumers, Malaysia), hlm. 1-2.

Malaysia (SUHAKAM).¹² SUHAKAM ditubuhkan oleh Parlimen dibawah Akta Suruhanjaya Hak Asasi manusia 1999, Akta 597.¹³ Ia adalah langkah penting dalam meneruskan promosi dan perlindungan hak asasi manusia di Malaysia. Akta Suruhanjaya Kebangsaan Hak Asasi Manusia 1999 adalah konsisten dengan *Paris Principle* berkenaan dengan *Status of National Institutions*.¹⁴ Menurut Hasmi Agam (Tan Sri), mengenai peranan SUHAKAM termasuklah:

‘SUHAKAM adalah badan penasihat dan tidak mempunyai kuasa penguatkuasaan. Antara usaha meliputi penyelidikan, pertemuan dengan masyarakat dan mengadakan bengkel dan latihan di semua peringkat termasuk di sekolah menengah. Saya ingin mencadangkan agar pemahaman mengenai hak asasi manusia ini dimulakan kepada murid sekolah rendah lagi. Dalam memperjuangkan hak asasi Orang Asli, SUHAKAM turut mengunjungi kawasan berkenaan di Selangor, Perak, Pahang, Kelantan, Johor, Sabah dan Sarawak untuk melihat kehidupan mereka. Saya juga ‘turun padang’ dan tidak nampak banyak perubahan di kawasan berkenaan.’¹⁵

Sebagaimana yang diperkatakan oleh Hasmi Agam (Tan Sri), SUHAKAM telah melakukan pelbagai aktiviti dan beliau juga terlibat dengan aktiviti yang dijalankan. Justeru usaha yang dilakukan oleh Jawatankuasa Petugas untuk mengkaji laporan SUHAKAM mengenai hak tanah Orang Asli diketuai Presiden Institut Integriti Malaysia, Mohd Tap Salleh (Datuk Seri). Selama enam bulan kajian dilakukan, mereka telah mengemukakan 12 cadangan. Antaranya termasuklah ditubuhkan sebuah suruhanjaya bebas untuk Orang Asli. SUHAKAM juga menerima maklum balas positif daripada Kementerian Pendidikan mengenai keciciran murid Orang Asli di beberapa penempatan di Kelantan dan niat Kementerian untuk melaksanakan pemantauan lebih kerap di sekolah Orang Asli serta sekolah kebangsaan yang mempunyai murid Orang Asli. Tujuannya adalah bagi memastikan proses pengajaran dan pembelajaran berjalan lancar di samping memberi perhatian sewajarnya ke atas aspek kebajikan masyarakat berkenaan. Pendidikan adalah kunci utama membangunkan masyarakat Orang Asli.¹⁶

Kerajaan Malaysia mempunyai penjelasan yang tersendiri dalam mempertimbangkan penubuhan sebuah badan hak asasi manusia di negara ini. Satu daripadanya ialah penglibatan aktif Malaysia sendiri dalam *United Nations Commission On Human Rights* (UNCHR). Penubuhan badan hak asasi manusia ini juga didorong oleh perhatian dan kesedaran yang berterusan di peringkat dunia terhadap isu hak asasi manusia dan kejayaan Persidangan Sedunia berhubung dengan hak asasi manusia pada tahun 1993 di Vienna. Negara-negara yang menyertai persidangan tersebut termasuk Malaysia, telah memersetujui secara bersama bahawa hak-hak asasi manusia adalah bersifat sejagat dan tidak boleh dinafikan, atas kesedaran itulah telah mendorong kepada penubuhan badan-badan hak asasi manusia di peringkat negara masing-masing.¹⁷

Pelbagai usaha telah dijalankan oleh kerajaan Malaysia bagi memenuhi keperluan hak asasi manusia. Ia dapat dilihat menerusi program-program yang dianjurkan oleh badan-badan kerajaan dan bukan kerajaan

¹² Suruhanjaya Hak Asasi Manusia Malaysia (SUHAKAM) ditubuhkan oleh Parlimen di bawah Akta Suruhanjaya Hak Asasi Manusia Malaysia 1999, Akta 567. Akta ini diwartakan pada 9 September 1999. Rujuk <http://www.suhakam.org.my/ms/about-suhakam/sejarah/> diakses pada 8 Ogos 2014.

¹³ http://mygov.malaysia.gov.my/BM/Main/MsianGov/GovConstitution/GovHumanRights/Pages/Human_Rights.aspx diakses pada 8 Ogos 2014.

¹⁴ eprints.usm.my/.../Suruhanjaya_Hak-hak_Asasi_Manu.... diakses pada 3 September 2014.

¹⁵ Temuramah wartawan Berita harian dengan Pengerusi Suruhanjaya Hak Asasi Manusia, Hasmy Agam (Tan Sri) dan disiarkan dalam *Berita Harian*, 14 Mei 2014.

¹⁶ *Berita Harian*, 14 Mei 2014.

¹⁷ *Ibid*. Sila rujuk Laporan Tahunan SUHAKAM 2000, (2001), Kuala Lumpur: SUHAKAM, hlm 1-3.

serta parti-parti politik di Malaysia. Antaranya ialah program yang dianjurkan oleh SUHAKAM dengan kerjasama Kementerian Pendidikan Malaysia (KPM) bagi memupuk kesedaran dan amalan hak asasi manusia di kalangan guru dan pelajar sekolah.¹⁸ Program-program yang dijalankan oleh SUHAKAM ini sedikit sebanyak dapat memberi kefahaman mengenai hak asasi manusia terutama bagi golongan wanita untuk mengetahui hak dan kepentingan mereka dalam masyarakat. Selain melalui saluran kerajaan, badan-badan bukan kerajaan dan juga parti politik turut yang memperjuangkan hak-hak wanita di Malaysia sebagai contoh *Sisters In Islam*, Pertubuhan Bantuan Wanita (WAO), Persatuan Tindakan Wanita, Wanita MCA, Wanita PAS, Wanita KEADILAN dan Wanita UMNO.¹⁹ Sokongan dan bantuan

¹⁸ Lihat www.suhakam.org.my diakses pada 17 November 2014.

¹⁹ Antara organisasi-organisasi bukan kerajaan yang terlibat menghantar maklumat dan laporan kepada Jawatankuasa berkaitan Penghapusan Diskriminasi Terhadap Wanita (Jawatankuasa CEDAW) ialah *All Women's Action Society (AWAM)*, *Asian-Pacific Resource And Research Centre fo Women (ARROW)*, *Foreign Spouses Support Group (FSSG)*, *Health Equity Initiative (HEI)*, *Knowledge and Rights with Young People Through Safer Spaces (KRYSS)*, Majlis Kebangsaan Pertubuhan-pertubuhan Wanita (NCWO), *Malaysia Child Resource Institute (MCRI)*, Persatuan Peguam-peguam Wanita (AWL), Persatuan Sahabat Wanita Selangor (PSWS), Persatuan Wanita Perak untuk Wanita (PWW), Persekutuan Persatuan-persatuan Kesihatan Reproduksi Malaysia (FRHAM), Pertubuhan Hak Asasi Manusia Kebangsaan (HAKAM), Pertubuhan Pertolongan Wanita (WAO), Pusat Kebajikan Good Shepherd (PKGS), Pusat Kesedaran Wanita Pulau Pinang (WCC), *P.S. The Children, Reproductive Rights Advocacy Alliance Malaysia (RRAAM)*, *Sabah Women's Action-Resource Group (SAWO)*, *Sisters in Islam (SIS)*, Suara Rakyat Malaysia (SUARAM) dan Tenaganita. Berdasarkan Laporan Alternatif CEDAW 2012, terdapat isu-isu mengenai wanita telah disentuh. CEDAW juga mempunyai dasar dan perlembagaannya yang tersendiri. Hak asasi yang berkaitan dengan wanita dalam membuat keputusan telah disebut dan dibincangkan dalam laporan ini. Dalam Artikel 7 dan 8 berkenaan Penglibatan Wanita pada peringkat pembuat keputusan. Isu yang dibincangkan ialah:

- i. Kerajaan belum mewujudkan rancangan yang konkrit bagi meningkatkan jumlah wanita di jabatan-jabatan awam. Dasar yang menggalakkan agar wanita menguasai 30 peratus daripada jawatan pembuat keputusan masih berada pada tahap kurang memuaskan.
- ii. Jumlah kaum wanita di Parlimen juga masih membimbangkan. Sejak tahun 1957, rekod telah menunjukkan hanya tiga orang wanita pernah dilantik serentak dalam satu Kabinet Menteri. Pada masa ini, hanya terdapat dua Menteri Kabinet yang mewakili kaum wanita. Rekod pada tahun 2010 telah mencatatkan bahawa kaum wanita hanya merangkumi 25.7 peratus sahaja daripada Dewan Negara. Seperti yang diketahui, ahli dewan Negara merupakan mereka yang dipilih dan bukan diundi berdasarkan populariti masing-masing. Pada tahun 2010 juga, wanita hanya merangkumi 10.4 peratus sahaja dari kalangan ahli Parlimen yang dimasukkan dalam Dewan Rakyat. Pada tahun 2004, peratusan ini menyusut kepada 9.6 peratus. Lebih meyedihkan, wanita hanya mewakili 9 peratus daripada ahli Dewan Undangan Negeri. Harapan agar wakil golongan transgender muncul sebagai salah seorang penjawat pembuat keputusan juga dilihat sebagai sesuatu yang agak mustahil buat masa sekarang berdasarkan kesemua fakta yang disebutkan tadi.
- iii. Tiada sebarang parti politik yang telah meletakkan kuota tertentu berkaitan penglibatan wanita dalam parti mereka.
- iv. Persekitaran politik juga dilihat sebagai satu persekitaran yang berbahaya kepada wanita. Ahli-ahli Parlimen yang mengeluarkan kata-kata berbaur seksis di dalam dan luar dewan Parlimen masih lagi tidak dikenakan apa tindakan dan dibiarkan bebas begitu sahaja.
- v. Pada tahun 2011. Seorang ketua badan politik wanita telah digantung tugas tanpa sebarang perbicaraan di bawah Ordinan Darurat atas tuduhan melibatkan diri dalam kempen berkaitan rombakan sistem undian. Sarasvathy Muthu, Naib Presiden bagi Parti Sosialis Malaysia (PSM), tetap ditahan untuk beberapa bulan walaupun tiada bukti dapat diberikan oleh pihak pendakwa bahawa beliau terbabit dalam kempen sedemikian.
- vi. Ambiga Sreenevan, ketua bagi sebuah persatuan masyarakat madani yang menggesa pembentukan sistem politik dan pilihan raya yang adil, BERSIH 2.0 telahpun dikritik dengan teruk oleh pihak media. Keadaan menjadi tidak terkawal apabila beliau turut dilaporkan menerima ugutan bunuh. Layanan sedemikian dilihat sebagai sesuatu yang mematahkan semangat wanita untuk terbabit dalam bidang politik.
- vii. Perwakilan wanita dari negara ini pada peringkat antarabangsa, seperti perlantikan mereka sebagai Duta mahupun Pesuruhjaya Tinggi, masih lagi berada di tahap yang tidak meyakinkan.

Lihat CEDAW and Malaysia, *Laporan Alternatif Pertubuhan-pertubuhan Bukan Kerajaan (NGO) Malaysia bagi Menilai Progres Kerajaan dalam melaksanakan Konvensyen Berkaitan Penghapusan Segala Bentuk Diskriminasi Terhadap Wanita (CEDAW)*, Zaim Salimun (penterjemah), (2013), Petaling Jaya, Selangor: Pertubuhan Pertolongan Wanita (WAO), hlm. 15 dan 28. Lihat juga Laporan Suhakam, (2012), *Pengenalan Mengenai Penilaian Penggalan Sejagat (UPR)*, Kuala Lumpur: Suruhanjaya Hak Asasi Manusia Malaysia.

secara langsung daripada pertubuhan-pertubuhan ini tentunya boleh menjadi pemangkin yang amat berkesan dalam usaha pemerkasaan hak-hak wanita terutama wanita Melayu yang beragama Islam di negara ini. Adanya pertubuhan-pertubuhan wanita ini sebenarnya boleh dijadikan wadah yang cukup berinformasi dalam membawa suara wanita dan menangani permasalahan sosial dalam masyarakat. Mereka boleh berbincang dalam kelompok yang lebih besar selain peranan mereka perlu dipertingkatkan dan diperluaskan. Secara tidak langsung daya kepimpinan dapat ditonjolkan oleh wanita-wanita dalam pertubuhan dan parti-parti politik ketika memperjuangkan hak-hak wanita di Malaysia. Hak asasi yang diperolehi ini dapat mengurangkan diskriminasi gender dalam kalangan masyarakat di negara ini. Kerajaan pula ialah menetapkan sasaran sekurang-kurangnya 30 peratus bagi semua pencalonan setiap pilihan raya, kepimpinan parti, dewan negeri dan ahli parlimen kepada wanita. Tindakan kerajaan Malaysia yang diketuai oleh Abdullah Ahmad Badawi menubuhkan Jawatankuasa Kabinet Mengenai Kesaksamaan Gender menunjukkan keprihatinan dan keterbukaan Perdana Menteri bagi menetapkan kuota 30 peratus wanita bagi mengisi jawatan pada peringkat pembuatan dasar serta keputusan sektor awam.²⁰ Keadaan ini dapat dilihat apabila kemunculan ramai ketua-ketua bagi pertubuhan dan organisasi dan institusi awam diwakili oleh kaum wanita. Sebagai contoh Gabenor Bank Negara Malaysia diketuai oleh Zeti Akhtar Aziz (Tan Sri Dato' Sri Dr.), Rektor Universiti Islam Antarabangsa diketuai oleh Zaleha Kamaruddin (Datuk Prof. Dr.), Ketua Parti Keadilan Rakyat (KEADILAN), Ketua Setiausaha Kementerian Perdagangan Antarabangsa dan Industri iaitu Rebecca Fatima Sta Maria (Tan Sri Dr.), Mazidah binti Abdul Majid (Tan Sri), Timbalan Ketua Setiausaha di Bahagian Kabinet, Perlembagaan dan Perhubungan Antara Kerajaan, Noorul Ainur binti Mohd Nur (Dato' Sri Dr.), Ketua Usaha Kementerian Sains, Teknologi dan Inovasi.²¹

Hak asasi bagi wanita Melayu di Malaysia yang diperjuangkan bertepatan dengan ajaran Islam yang memberi jaminan hak persamaan antara lelaki dan wanita mengikut batas-batas tertentu. Islam mengiktiraf hak asasi wanita seperti mana yang digariskan di dalam al-Quran dan al-Sunnah selain ditekankan oleh *Maqasid Syariah* (Matlamat Syariah) di mana hak setiap umat Islam terjaga dan terpelihara. Antara hak asasi wanita yang digariskan dalam Islam ialah hak berpolitik, hak memilih pekerjaan dan hak menuntut menuntut ilmu pengetahuan. Dalam Islam tidak terdapat satu pun larangan terhadap penglibatan wanita dalam bidang kehidupan bermasyarakat, termasuk dalam bidang politik. Hal ini diakui oleh Naib Presiden (Antarabangsa) Persatuan Peguam-peguam Muslim Malaysia, Azril Mohd Amin. Beliau berpendapat:

'Penerangan berkenaan soal hak asasi mengikut pandangan agama Islam kepada umum perlu diperhebatkan dan diperbanyakkan agar semua tidak berterusan meletakkan tohmahan negatif. Tanpa mengetahui pihak yang terlibat menggubal deklarasi hak asasi adalah wajar bagi kita menyelidikinya selain menerangkan persamaan keperluan memandunya mengikut acuan tradisi Islam. Islam mengiktiraf hak asasi manusia seperti mana dijelaskan oleh Allah dalam al-Quran yang menyatakan 'Dijadikan manusia sebaik-baik kejadian'. Tetapi perkara utama hak asasi menurut Islam ialah apa yang seharusnya kita beri kepada orang lain selain menunaikan hak Allah.'²²

²⁰ *Bernama*, 9 Mei 2005. Lihat Nadrawina Ithnin dan Fadhleen Mahmud, (2009), 'Wanita Dalam Pembangunan Politik Sarawak', dalam Nidzam Sulaiman dan Zaini Othman (editor), *Pilihan Raya Dan Pembangunan Politik Sarawak*, Kota Kinabalu, Sabah: Penerbit Universiti Malaysia Sabah (Ahli Majlis Penerbitan Ilmiah Malaysia), hlm. 197.

²¹ <http://www.themalaysianinsider.com>, 10 Ogos 2011. Lihat *Utusan Malaysia*, 26 November 2014

Lihat juga http://www.jpm.gov.my/post/modules/staffdir/staff_list30b.php diakses pada 26 Februari 2016.

²² Ucapan Azril Mohd Amin (Naib Presiden (Antarabangsa) Persatuan Peguam-peguam Muslim Malaysia) dalam forum khas bertajuk 'Amalan Hak Asasi di Malaysia: Pengajaran Silam, Hakikat Sesama dan Halatuju Masa Depan dalam seminar Hak Asasi Manusia dan Islam di Malaysia: Teori, Hakikat Semasa dan Hala Tuju Masa Depan pada 27-28 November 2013 di Dewan Besar IKIM, anjuran Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM). Lihat *Utusan Malaysia*, 5 Disember 2013.

Sebagai salah satu contoh mengenai hak wanita untuk berpolitik dijelaskan dalam surah al-Taubah, ayat 71 yang bermaksud:

“Dan orang-orang yang beriman, lelaki dan perempuan, setengahnya menjadi penolong bagi setengahnya yang lain; mereka menyuruh berbuat kebaikan dan melarang daripada berbuat kejahatan”

Seterusnya juga menurut Ahmad Fawwaz Fadhil Nor mengenai kebebasan dan kesamaan hak pula, Islam meletakkan wanita sangat tinggi darjatnya dan perlu dihormati. Mereka sangat penting kerana mereka juga yang melahirkan semua masyarakat termasuk kaum lelaki. Beliau juga turut mengatakan mengenai emansipasi wanita mengikut apa yang digariskan dalam Islam. Katanya:

‘Pembebasan mengikut syariahnya tidak menghalang memberi pendapat. Sebagai contoh dalam perkahwinan, dalam Islam makruh memaksa anak memilih pasangan walaupun ayah ada hak kerana ianya tidak elok dari sudut personaliti dan etika. Begitu juga dalam memberi pendapat dalam negara kita iaitu dalam negara Islam. Terdapat ramai tokoh-tokoh wanita yang mengkritik kerajaan dan juga ramai tokoh-tokoh wanita yang menjadi menteri dan pemimpin dari kalangan wanita. Islam tiada isu dalam istilah wanita hendak memberi kebebasan. Wanita diberi hak mengundi dalam tempoh beberapa puluh tahun. Kita sudah lama wanita boleh jadi mufti dan menjadi kadhi. Saya tidak rasa masyarakat Malaysia menyempit hak wanita.’²³

Berdasarkan kenyataan Ahmad Fawwaz Fadhil Nor ini, Islam tidak menyekat hak wanita dan mempunyai hak kebebasan sebagaimana yang digariskan dalam Islam termasuk melibatkan diri dalam politik seperti hak keluar mengundi, hak menjadi calon pilihan raya dan hak untuk bergerak. Wanita mempunyai ruang dan berhak bersuara kerana Islam menekankan kebebasan dan menepati apa yang terkandung dalam Perlembagaan Persekutuan. Wanita juga dibenarkan untuk menjadi ketua rumah dan berhak membuat keputusan mengikut kesesuaian yang ditetapkan dalam Islam. Hak kebebasan yang diamalkan di negara Barat memberi impak yang negatif kerana menghalalkan hubungan sejenis atas nama hak kebebasan individu. Ini menyalahi setiap ajaran agama yang tidak membenarkan pergaulan bebas dan hubungan sesama jantina. Maka hak kebebasan yang terdapat di Malaysia jelas berbeza dari barat kerana terikat dengan batasan agama dan Perlembagaan Malaysia yang turut menyatakan agama Islam sebagai agama rasmi.²⁴

Bagi masyarakat Melayu yang beragama Islam di Malaysia sudah pasti terikat dengan ajaran Islam yang menggariskan setiap kebebasan itu mempunyai batas dan had yang tertentu.²⁵ Sebagai contoh dalam hak

<http://www.ikim.gov.my/index.php/ms/buletin/8812-seminar-hak-asasi-manusia-dan-islam-di-malaysia-teori-hakikat-semasa-dan-hala-tuju-masa-depan>.

²³ Temubual Wartawan Nur Haizi Rani dari Mobtv dalam Program *Women's Power* bersama Ahli Jawatankuasa Ulama Sedunia iaitu Ustaz Ahmad Fawwaz Fadhil Nor yang disiarkan dalam www.mobtv.com pada 14 Oktober 2014. Lihat <http://www.mobtv.com/talkshow-6019.html> diakses pada 2 Disember 2014.

²⁴ Untuk keterangan lebih lanjut sila rujuk Siti Zafrina Mohd Zahari dan Mohd Roslan Mohd Nor (2012), *Wanita Melayu dan Pilihanraya di Semenanjung Malaysia dari tahun 1959-2008, dalam Islam dan Alam Melayu*, hlm. 363-371.

²⁵ Islam mempunyai beberapa prinsip tertentu yang menjadi dasar pandangannya terhadap kebebasan iaitu:

- kebebasan perlu disepadukan dengan keadilan dan persamaan hak serta kewajipan.
- kebebasan perlu disertai oleh kelembutan, bertolak ansur, persaudaraan dan kasih sayang, tetapi dengan tegas, kawalan dan kekuatan undang-undang.
- kebebasan perlu dinilai dengan kepercayaan kepada penghormatan harga diri manusia.
- kebebasan perlu menyatupadukan kemaslahatan dan hak individu dan kemaslahatan masyarakat.
- kebebasan menurut Islam adalah amat meluas tetapi tidak menceroob kebebasan orang lain.
- kebebasan mesti berlaku dan diukur hanya dalam kerangka dan nilai agama, akhlak, tanggungjawab, kebenaran akal dan logik serta nilai keindahan.

bersuara dan berbicara sekalipun diberikan tetap mempunyai sempadannya di samping mempunyai prinsip dan asas yang tertentu. Menurut Ismail Ibrahim,²⁶ hak asasi manusia yang diperkenalkan oleh media Barat banyak memberikan imej yang negatif terhadap umat Islam. Banyak program yang disiarkan dalam program televisyen menonjolkan nilai permisif dalam hubungan lelaki dan wanita, minuman keras, perjudian dan lain-lain. Banyak fitnah disebar dalam dunia moden dengan sistem teknologi maklumat dan komunikasi yang canggih seluas-luasnya tanpa tapisan dan sempadan. Oleh sebab itu, dalam menangani hal ini, akal budi dan ilmu yang berasaskan kepada nilai moral dan agama akan menjadi panduan kepada manusia untuk melawan kehendak hati yang berasaskan kebebasan mutlak hukuman manusia itu.²⁷ Dari sudut berpolitik pula Islam membenarkan wanita menyertai politik berdasarkan prinsip yang ditetapkan dalam ajaran Islam. Islam memberi ruang untuk wanita menjadi pemimpin sekiranya mempunyai kemampuan dari sudut mental dan fizikal serta mampu menjaga batas-batas pergaulan. Hak ini juga menyamai apa yang termaktub dalam perlembagaan dalam konteks hak asasi manusia.²⁸

Terdapat pandangan yang membenarkan penglibatan wanita dalam politik berdasarkan syarat dan garis panduan yang ditetapkan dalam Islam antaranya ialah mengenai jawatan yang tidak sesuai bagi seorang wanita menjadi ketua negara (khalifah), ketua tentera untuk berjihad *fi sabilillah* dan juga hakim. Namun begitu terdapat pandangan mengenai keharusan wanita menjadi kadi dan hakim. Kepimpinan asas bagi wanita ialah pembangunan insan dan pengurusan rumahtangga, manakala kepimpinannya dalam masyarakat pada amal makruf dan nahi mungkar dengan kepimpinan lelaki, tetapi sifatnya adalah terikat, terbatas seimbang dan bersepadu.²⁹ Banyak kisah-kisah dalam Al-Quran dan juga Hadis mengenai kepentingan dan kepimpinan mereka sebagai sayap kiri kaum lelaki.³⁰ Menurut Sharifah Hayati³¹ wanita Islam dibolehkan aktif dalam politik hingga ke peringkat memegang jawatan Perdana Menteri atau Presiden di sesebuah negara. Ulama sepakat menyatakan wanita tidak boleh memegang jawatan tertinggi (*wilayah ammah*) dalam negara namun ketetapan hukum itu boleh berubah dengan berlakunya perubahan dalam struktur pentadbiran negara. Wanita Islam di bolehkan untuk berpartisipasi dalam politik khususnya sebagai calon dalam pilihan raya dan menjadi anggota Parlimen. Peningkatan kualiti dan kemahiran tertentu wanita pada zaman ini sebenarnya memberi sumbangan yang amat penting kepada masyarakat. Maka penglibatan mereka mereka dalam arena politik hendaklah diterima dengan baik tanpa ragu dan prasangka dengan mengambil kira syarat-syarat yang ditetapkan dalam Islam sebagaimana

Lihat Che Zarina Sa'ari dan Joni Tamkin Borhan, (2006), *Peranan Wanita Dalam Pengukuhan Akidah Islam*, Jurnal Usuluddin, Bil. 23-24, Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya, hlm. 85.

²⁶ Ismail Ibrahim merupakan Ketua Pengarah Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM) pada tahun 2000. Beliau menulis artikel yang bertajuk Hak Bersuara Ada Sempadan dan disiarkan dalam *Utusan Malaysia*, 17 Februari 2000. Beliau mengemukakan pandangan mengenai hak asasi manusia dari sudut Islam dan membandingkan dengan keadaan yang berlaku di Barat, di mana Islam dipaparkan dengan imej yang negatif.

²⁷ *Utusan Malaysia*, 17 Februari 2000.

²⁸ Untuk keterangan lebih lanjut mengenai beberapa pandangan Islam mengenai penglibatan wanita dalam politik sila rujuk Mohd Roslan Mohd Nor dan Siti Zafrina Mohd Zahari (2012), *Wanita dan Politik Pilihan Raya Menurut Perspektif Al-Qur'an*, Proceedings: The 2nd Annual International Qur'anic Conference 2012, hlm. 364-371.

²⁹ Bushrah Binti Basiron dan Selmah Binti Ahmad, *Wanita dan Kepimpinan Menurut Persepektif Islam* dalam kertas kerja Seminar Wanita Profesional yang diadakan pada 20 – 3- November, 2005 bertempat di Fakulti Pendidikan Universiti Malaya, anjuran Pusat Pembangunan Keluarga Universiti Malaya, Fakulti Pendidikan, hlm. 7.

³⁰ Lihat *Utusan Malaysia*, 25 April 2003 mengenai kedudukan wanita dalam memimpin negara oleh Mohd. Shauki Abdul Majid. Rujuk Ruzian Markom, *Sumbangan Sayyidatina Aisyah Dalam Bidang Undang-Undang*, dalam Siti Saudah Hj. Hassan, Roziah Sidik, et al., (2002), *Ketokohan Wanita Islam, Teladan Dan Cabaran*, Bangi: Jabatan Pengajian Arab Dan Tamadun Islam, UKM, hlm. 29-32.

³¹ Sharifah Hayati Syed Ismail bertugas di Jabatan Siasah Syar'Iyyah Akademik Pengajian Islam Universiti Malaya.

dibincangkan di atas. Justeru pengiktirafan ini membolehkan wanita untuk mengundi dan diundi dalam mana-mana pilihan raya.³²

Falsafah hak asasi manusia yang tidak terbatas menjustifikasikan kelakuan manusia, sama ada yang selaras dengan fitrah kejadiannya atau pun tidak. Hal ini sebenarnya yang meletakkan beban yang amat berat ke atas bahu kita sebagai insan yang beragama dan beriman, termasuk para ibu bapa, guru-guru, pemimpin masyarakat dan sebagainya. Islam mempunyai hak kebebasan dalam pelbagai bidang tetapi kesemua itu tertakluk kepada sistem dan peraturan yang tertentu.³³ Hak kebebasan yang diberikan kepada lelaki dan wanita juga ada perbezaan. Pengiktirafan Malaysia terhadap golongan wanita telah memberi peluang yang cukup baik kepada golongan ini dalam memperjuangkan nasib dan hak wanita dalam semua aspek sama ada ekonomi, sosial dan juga politik dalam masyarakat. Pencapaian yang dicapai oleh wanita ini turut sama diakui oleh Mohd Farid Mohd Shahrin Pengarah Kluster Akidah dan Politik IKIM menyatakan:

“Walaupun kita menandatangani beberapa deklarasi hak asasi dunia, tetapi pencapaian hak asasi negara bertambah baik khususnya beberapa inisiatif kerajaan. Hal ini boleh dibuktikan menerusi beberapa pencapaian yang diraih oleh golongan wanita dan kanak-kanak di negara ini.”³⁴

Selaras dengan pengiktirafan Islam terhadap peranan wanita dan lelaki dalam pembangunan sesebuah masyarakat dan negara, Pertubuhan Wanita Ikram telah memperkenalkan Piagam Wanita Islam yang menyatakan pendirian terhadap peranan, tanggungjawab dan hak wanita dan lelaki.³⁵ Menurut Pengerusi Jawatankuasa Che Asmah Ibrahim mengulas mengenai pertubuhan Ikram, katanya:

Bergerak sebagai sebuah NGO, Wanita Ikram menjadikan syariah sebagai penyelesaian kepada permasalahan ummah. Kami mahu masyarakat kita boleh mengadakan perkongsian yang adil terhadap ruang dan peluang, manfaat pembangunan dan sumber-sumber antara wanita dan lelaki. Islam telah mempersembahkan keseimbangan dan wasatiah yang boleh diketengahkan sebagai penyelesaian yang sejahtera. Namun kini, tanpa disedari telah terbentuk kelompok feminis (penyokong feminisme) radikal yang sesetengah perjuangan mereka melanggar batas-batas agama dan semakin menarik perhatian generasi muda. Wanita Ikram bukan sahaja memperjuangkan isu wanita malah merangkumi usaha dalam pembangunan belia, ekonomi, politik, pendidikan, kepimpinan wanita, undang-undang syariah dan dakwah. Kami percaya bahawa dalam memperjuangkan isu-isu ini, kami tidak akan bergerak bersendirian malah kami ingin menjalin hubungan dan membina gabungan dengan pertubuhan wanita yang lain tidak kira dalam mahupun luar negara.”³⁶

Bagi wanita Melayu, sudah pasti hak asasi yang dibawa oleh badan-badan bukan kerajaan seperti Wanita Ikram ini banyak memberi manfaat kepada mereka untuk memahami beberapa hak dan kepentingan wanita dalam pembangunan negara khususnya kepada individu yang bergiat aktif dalam politik sama ada

³² Untuk maklumat lebih lanjut rujuk Sharifah Hayaati Syed Ahmad, ‘Penglibatan wanita Dalam Politik Dari Perpektif Islam’, dalam Abdul Monir Yaacob dan Suzalie Mohamad (editor), (2002), *Etika dan Budaya Berpolitik Dari Perspektif Islam*, Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM).

³³ Ibid.

³⁴ Ucapan Mohd Farid Mohd Shahrin dalam seminar *Hak Asasi Manusia dan Islam di Malaysia: Teori, Hakikat Semasa dan Hala Tuju Masa Depan* pada 27-28 November 2013 di Dewan Besar IKIM, anjuran Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM). Lihat *Utusan Malaysia*, 5 Disember 2013. Seterusnya lihat <http://www.ikim.gov.my/index.php/ms/buletin/8812-seminar-hak-asasi-manusia-dan-islam-di-malaysia-teori-hakikat-semasa-dan-hala-tuju-masa-depan> diakses 2 Disember 2014.

³⁵ *Utusan Malaysia*, 29 Ogos 2014.

³⁶ Kenyataan Pengerusi Jawatankuasa Wanita Ikram, Che Asmah dalam Majlis Ramah Mesra Wanita Ikram bersama media di Pejabat Pertubuhan Ikram Malaysia, Seri Kembangan, Serdang, Selangor dan disiarkan dalam *Utusan Malaysia*, 28 Ogos 2014.

menjadi ahli mana-mana parti politik mahupun sebagai penggerak jentera parti serta sebagai calon pilihan raya. Usaha yang dijalankan oleh pertubuhan-pertubuhan ini sudah memberi kesan yang cukup bermakna apabila ramai wanita bergiat dalam pelbagai bidang seperti mendapat peluang pekerjaan, pemilikan harta, mempunyai hak bersuara dan lain-lain. Kaum wanita berpotensi menjadi sumber pembangunan negara dalam pelbagai bidang sama ada dalam bidang sosial, ekonomi dan juga politik. Peningkatan jumlah calon yang bertanding dalam pilihan raya membuktikan hak kebebasan wanita untuk mewakili kaum mereka setanding kaum lelaki. Proses-proses pilihan raya seperti menjalankan aktiviti kempen dikuasai oleh kaum wanita turut menunjukkan hak asasi manusia telah berjaya diamalkan di Malaysia.

Hak Asasi Wanita mengikut Perlembagaan Malaysia

Setiap warganegara Malaysia terikat dengan undang-undang dan mendapat jaminan di dalam Perlembagaan Persekutuan. Jaminan hak asasi manusia di Malaysia terdapat di dalam Bahagian Kedua, Kebebasan Asasi dalam perlembagaan Persekutuan. Ia mengandungi sembilan perkara yang menyentuh pelbagai jaminan terhadap hak dan kebebasan. Namun begitu, jaminan tersebut masih lagi dibatasi oleh peruntukan-peruntukan lain di dalam perlembagaan Persekutuan yang bagi menjaga keamanan dan kestabilan. Perlembagaan Malaysia Persekutuan mengikut Perkara 8 menjelaskan:

‘Semua orang adalah sama rata di sisi undang-undang dan berhak mendapat perlindungan yang sama rata di sisi undang-undang.’³⁷

Ini bermakna perkara 8 memberi pengiktirafan kepada semua golongan sama ada lelaki atau perempuan, mereka berhak mendapat hak perlindungan yang sama adil dan saksama tanpa membezakan bangsa, jantina dan agama masing-masing. Walau bagaimanapun bagi masyarakat beragama Islam sudah pasti terikat dengan undang-undang dan peraturan yang ditetapkan dalam ajaran Islam. Isu persamaan ini penting kerana ia mengelakkan diskriminasi dan ketidakstabilan dalam menegakkan hak asasi manusia. Persamaan hak ini juga harus diambil dan dibaca bersama Perkara 153 yang berkaitan dengan hak dan keistimewaan bangsa Melayu mengenai isu perkhidmatan, permit yang dipersetujui menerusi konsep kontrak sosial yang dimeterai antara bukan Melayu sebelum kemerdekaan. Di Malaysia hak kebebasan mengeluarkan pendapat diberikan jaminan bukan sahaja oleh Perlembagaan Persekutuan malah rakyat boleh sama-sama melibatkan diri dalam proses pembentukan undang-undang dan dasar negara oleh kerajaan. Namun begitu terdapat akta-akta utama yang membatasi hak kebebasan mengeluarkan pendapat di Malaysia.³⁸ Justeru itu, hak asasi yang termaktub dalam Perlembagaan menjamin keadilan kepada kepada wanita untuk melibatkan diri dalam politik setanding dengan kaum lelaki. Hak bersuara dan

³⁷ Lihat Lembaga Penyelidik Undang-undang (editor), (2002), *Perlembagaan Persekutuan (Hingga 15 Januari 2002)*, Petaling Jaya, Selangor: International Law Book services, hlm. 4. Dalam Bahagian 2, perkara 5 hingga Perkara 14 mengatakan mengenai Hak Asasi seorang warganegara di Malaysia.

³⁸ Terdapat lima akta terpenting yang berperanan luas dalam membatasi hak rakyat untuk bebas mengeluarkan pendapat. Lima akta tersebut ialah Akta Keselamatan Dalam Negeri (ISA) 1960, namun telah dimansuhkan pada 16 September 2011 dan digantikan dengan Akta Kesalahan Keselamatan (Langkah-Langkah Khas yang diwartakan pada 22 Jun 2012 atau *The Security Offences (Special Measures) Act 2012 (SOSMA Act 2012)*, Akta Rahsia Rasmi (OSA) 1972, Akta Hasutan 1948, Akta Mesin Cetak dan Penerbitan (AMCP) 1984 dan Akta Universiti dan Kolej Universiti (AUKU) 1971. Namun begitu Suhakam telah membuat laporan bagi tahun 2000 pada 19 April 2001. Suhakam, dalam laporannya telah mempertikaikan dan mengenal pasti lima akta yang dinyatakan itu secara langsung menjejaskan hak kebebasan mengeluarkan pendapat di Malaysia. Lihat Mohd Aizuddin Mohd Sani, (2002), *Hak Kebebasan Mengeluarkan Pendapat dari Perspektif Malaysia*, Jurnal Pembangunan Sosial, Jil. 4 dan 5, Kedah: Penerbit Universiti Utara Malaysia, Jun dan Disember, hlm. 191. Lihat *Akta Keselamatan Dalam Negeri (ISA) 1960*, (1998), Lembaga Penyelidikan Undang-Undang (pntys.), Kuala Lumpur: International Law Book Services. Lihat *Sinar Harian*, 26 Mei 2013. Lihat juga Loone, S. *Police urges to identify areas for peaceful rallies, Suhakam gives guidelines* dari Malaysiakini dari <http://www.malaysiakini.com> 19 April 2001 diakses pada 27 November 2014.

berpersatuan itu jelas membuktikan wanita juga mempunyai peluang untuk menjadi pemimpin dan mempunyai hak untuk membawa isu-isu wanita ke peringkat yang lebih tinggi.

Parti-parti politik di Malaysia khususnya *United Malay National Organisation* (UMNO), Parti Islam SeMalaysia (PAS) dan Parti Keadilan Rakyat (KEADILAN) turut memainkan peranan yang penting dalam memberi peluang kepada golongan wanita khususnya Melayu untuk bergiat aktif dalam politik dan pilihan raya. Hak asasi yang diamalkan di Malaysia menerusi Perlembagaan Persekutuan telah banyak memberi manfaat kepada wanita untuk bertanding dalam pilihan raya. Mereka juga terlibat dengan aktiviti kempen dan menjadi pengundi kepada calon yang menjadi pilihan mereka. Hak yang diberikan oleh perlembagaan Malaysia ini telah digunakan oleh wanita sebaik mungkin apabila ramai mulai bergiat aktif dalam politik selepas kemerdekaan. Sebagai contoh, pada tahun 1999, jumlah pengundi yang berdaftar di Dewan Rakyat atau Parlimen berjumlah 9, 564, 071 dan Dewan Undangan Negeri pula seramai 7,341, 040. PRU tahun 1999, 54 peratus daripada jumlah pemilih berdaftar merupakan pengundi wanita.³⁹ Pada tahun 2004 pula jumlah pengundi yang berdaftar di Dewan Rakyat atau Parlimen berjumlah 9,756, 097 dan Dewan Undangan Negeri pula seramai 8, 488, 996. Pengundi wanita pada tahun 2004 mewakili 49.75 peratus atau kira-kira 5.06 juta pemilih berdaftar dengan SPR. Jumlah pengundi wanita sebelum 2004 menyaksikan jumlah pengundi wanita bertambah hampir 800,000 orang.⁴⁰ Ini menunjukkan perkembangan yang sememangnya memberangsangkan berbanding jumlah pemilih lelaki yang berkurangan sedikit. Statistik pemilih 2003 mencatatkan jumlah pemilih lelaki adalah sebanyak 5.11 juta berbanding 4.40 pada tahun 1993 menunjukkan peningkatan kira-kira 700, 000 pemilih. Bagi daftar pemilih 2003, Selangor mencatatkan negeri paling ramai pemilih wanita iaitu seramai 689, 611 orang diikuti oleh Johor (615, 909), Perak (580, 177), Sarawak (442, 103) dan Kedah (416, 020) pemilih.⁴¹

Pada Pilihan raya umum 2008 pula, jumlah pengundi berdaftar ialah 10,632,348. Sebagai perbandingan, jumlah pengundi PRU 2004 ialah 10.3 juta. Pada tahun 2008 ini, jumlah pengundi Melayu seramai 82, 309 pengundi atau 53 peratus berdaftar diikuti kaum Cina 29.4 peratus dan kaum India 8.1 peratus.⁴² Bagi pengundi pos pula ialah seramai 244,881. Kebanyakan undi pos ini datangnya daripada golongan tentera termasuk keluarga mereka iaitu 135,682 orang dan anggota polis termasuk keluarga berjumlah 83,793 orang. Jumlah pemilih yang pertama kali mengundi pada PRU 2008 ini berjumlah 1,409,000 orang. Golongan muda dilihat menunjukkan jumlah peningkatan yang akan memberi impak kepada pilihan raya nanti. Selain itu juga, jumlah pengundi wanita juga begitu ramai dan hampir mengatasi bilangan pengundi lelaki iaitu 5, 488,542 orang.⁴³ Hak kebebasan dan hak bersuara juga telah digunakan sebaik mungkin oleh kaum wanita di negara ini berdasarkan peningkatan jumlah pengundi wanita. Keadaan ini juga telah

³⁹ *Utusan Malaysia*, 1 Disember 1999.

⁴⁰ *Utusan Malaysia*, 25 Februari 2008. Lihat *Sinar Harian*, 10 Februari 2013. Lihat Laila Suriya Ahmad Apani dan Mohd Dino Khairri Shariffuddin, 'Islam Dan Kestabilan Politik Dan Ekonomi: Kejayaan Malaysia', dalam Mohd Izani Mohd Zain (ed), (2007), *Demokrasi dan Dunia Islam, Perspektif teori dan Praktik*, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya, hlm. 246.

⁴¹ *Utusan Malaysia*, 11 Mac 2004.

⁴² *Utusan Malaysia*, 26 April 2012.

⁴³ Ahmad Atory Hussain, (2009), *Politik Melayu Di Persimpangan, Suatu Analisis Pilihan raya Umum 2008*, Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd., hlm. 6. Seterusnya pada PRU 13 pula telah menunjukkan perbezaan yang cukup ketara di mana pengundi wanita telah mengatasi pengundi lelaki. Seramai 13, 268, 002 rakyat Malaysia layak mengundi pada pilihan raya umum ke-13 di mana daripada jumlah itu, 12, 299, 661 pemilih biasa dan 275,341 pengundi awal. Berdasarkan data dan Statistik Daftar Pemilih yang digunakan telah menunjukkan pengundi wanita lebih ramai berbanding dengan kaum lelaki. Berdasarkan tinjauan dan juga stastistik yang dikeluarkan oleh Suruhanjaya Pilihan Raya (SPR) Tan Sri Abdul Aziz Mohd Yusof berkata peningkatan jumlah pengundi wanita iaitu seramai 6, 664, 474 (50.23 peratus) manakala pengundi lelaki berjumlah 6, 603, 528 (49.77 peratus. Abdul Aziz Mohd Yusof (Tan Sri) berkata: "negeri tertinggi bilangan pengundi wanita ialah Kedah, diikuti Perlis dan Kelantan. Pada hari pengundian, hanya pegawai SPR yang dilantik sahaja berhak meminta kad pengenalan. Jangan beri kepada sesiapa selagi belum sampai di pusat pengundian walaupun mendakwa dia pegawai SPR." Lihat *Utusan Malaysia*, 10 April 2013. Lihat tajuk *PRU 13: 13, 268,002 rakyat Malaysia layak mengundi 5 Mei ini.*, *Sinar Harian* pada 18 April 2013.

terbukti apabila jumlah wanita menjadi calon dalam pilihan raya berjaya menjadi wakil rakyat di Dewan Undangan Negeri dan Parlimen semakin meningkat selepas tahun 1999. Parti PAS juga telah mengambil peluang terhadap wanita apabila membenarkan penyertaan wanita sebagai calon pilihan raya pada tahun 2004. Sebagai contoh, berikut merupakan jadual perbandingan pencapaian calon Parlimen wanita dalam Pilihan raya Umum 1999, 2004 dan 2008 di Malaysia ⁴⁴

Jadual Perbandingan Pencapaian Calon Parlimen Wanita dalam Pilihan raya Umum 1999, 2004 dan 2008 di Malaysia

Tahun	Jumlah wanita	Jumlah kerusi	Peratusan
1999	20	193	10.3
2004	23	219	10.5
2008	24	222	10.8

Sumber : *Utusan Malaysia*, 10 Mac 2008.

Mengikut jadual di atas jumlah wanita sebagai ahli Parlimen pada tahun 1999 sebanyak 20 orang, pada tahun 2004 pula meningkat kepada 23 orang. Manakala pada tahun 2008 pula semakin meningkat kepada 24 orang. Peningkatan ini telah banyak memberi ruang kepada kepada wanita untuk menyuarakan pandangan dan pendapat di dewan rakyat sekaligus membawa manfaat kepada golongan wanita yang diperjuangkan oleh setiap komponen parti yang bertanding. Keadaan ini dapat dilihat apabila ramai dalam kalangan kaum wanita telah berjaya dan telah diberi peluang untuk menerajui beberapa portfolio dan tugas dalam kabinet di Malaysia sebagai contoh Zaleha Ismail (Datin Paduka), Azalina Othman (Datuk), Siti Zaharah Sulaiman (Datuk Dr.) dan Rafidah Aziz (Tan Sri). Usaha-usaha yang yang diberikan kepada mereka ini secara tidak langsung dapat menyumbang kepada pembangunan negara khususnya dalam mewakili suara wanita dalam Parlimen. Sebagai bukti kepentingan wanita dalam menyuarakan pandangan dan pendapat ialah apabila wujudnya dasar wanita negara di awal tahun 1990. Dasar ini juga telah dijadikan landasan untuk membolehkan kaum wanita turut menyertai pelbagai bidang untuk sama-sama membangunkan negara. ⁴⁵

Kesimpulan

Penyuburan amalan demokrasi di Malaysia telah membuka peluang bagi wanita untuk melibatkan diri dalam politik. Bagi wanita Melayu yang terikat dengan budaya dan agama telah mengalami perubahan apabila masyarakat mula menerima kemunculan wanita yang aktif berpolitik. Hak asasi Manusia yang diamalkan di Malaysia merupakan salah satu faktor penglibatan wanita dalam politik dan pilihan raya di Malaysia. Namun, hak asasi manusia ini sekurang-kurangnya mengurangkan pemahaman tradisi dan adat dan budaya Melayu yang mengekang wanita daripada aktif berpolitik. Keadaan ini menunjukkan penerimaan bangsa Melayu yang boleh disesuaikan dengan keadaan semasa yang tidak menolak sebarang bentuk kebaikan kepada bangsa Melayu itu sendiri di samping jati diri Melayu masih dikekalkan dalam diri masyarakat Melayu di Malaysia. Proses akulturasi ini turut mempengaruhi bangsa Malaysia di mana

⁴⁴ *Utusan Malaysia*, 10 Mac 2008, *Mingguan Malaysia*, 9 Mac 2008, *Sunday Star*, 9 March 2008, *New Straits Times*, 23 March 2004, *New Straits Times*, 1 December 1999, *Malaysiakini.com*, 29 April 2008. Untuk keterangan lebih lanjut, rujuk Siti Zafrina Mohd Zahari (2013), Analisis Pensejarahan Penyertaan Wanita Muslimah dalam PRU dari tahun 1959-2008 di Semenanjung Malaysia, Disertasi MA, APIUM, hlm. 157-161. Lihat juga Siti Zafrina Mohd Zahari dan Mohd Roslan Mohd Nor (2012), *Wanita Melayu dan Pilihan Raya di Semenanjung Malaysia dari tahun 1959-2008*, dalam *Islam dan Alam Melayu: Tradisi Ilmu, Kerohanian, Pendidikan, Ekonomi, Perundangan dan Masyarakat*. Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya, hlm. 211-218.

⁴⁵ Nor Shamsinar Baharin, (21 Jun, 1997), 'Suara Wanita Tenggelam di Parlimen', *Majalah Massa*, hlm. 49-50.

penyerapan budaya dalam hak asasi manusia yang diamalkan di Barat diserap dan disesuaikan dalam budaya Melayu dan keadaan ini tidak mengubah identiti dan jati diri bangsa Melayu itu sendiri.

Rujukan

Bahan Rasmi Bercetak dan Tidak Bercetak

Akta Keselamatan Dalam Negeri (ISA) 1960, (1998), Lembaga Penyelidikan Undang-Undang (penterjemah.), Kuala Lumpur: *International Law Book Services*.

Badan-badan Bukan Kerajaan Di Malaysia, (2000), *Piagam Hak Asasi Manusia*, (terjemahan), Petaling Jaya, Selangor: ERA Consumer Malaysia (*Education and Research Association for Consumers, Malaysia*).

CEDAW and Malaysia, (2013), *Laporan Alternatif Pertubuhan-pertubuhan Bukan Kerajaan (NGO) Malaysia bagi Menilai Progres Kerajaan dalam melaksanakan Konvensyen Berkaitan Penghapusan Segala Bentuk Diskriminasi Terhadap Wanita (CEDAW)*, Zaim Salimun (penterjemah), Petaling Jaya, Selangor: Pertubuhan Pertolongan Wanita (WAO).

Laporan Tahunan SUHAKAM 2000, (2001), Kuala Lumpur: SUHAKAM.

Laporan Suhakam, (2012), *Pengenalan Mengenai Penilaian Penggalan Sejangat (UPR)*, Kuala Lumpur: Suruhanjaya Hak Asasi Manusia Malaysia.

Lembaga Penyelidik Undang-undang (ed), (2002), *Perlembagan Persekutuan (Hingga 15 Januari 2002)*, Petaling Jaya, Selangor: International Law Book Services, 2002.

United Nations, (1973), *The United Nations and Human Rights*, New York: UN.

Buku/Jurnal/Tesis

Che Zarrina Sa'ari dan Joni Tamkin Borhan, (2006), *Peranan Wanita Dalam Pengukuhan Akidah Islam*, Jurnal Usuluddin, Bil. 23-24, Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.

Kassim Thukiman, (2002), *Malaysia, Perspektif Sejarah dan Politik*, Johor: Penerbit Universiti Teknologi Malaysia Skudai.

Laila Suriya Ahmad Apandi dan Mohd Dino Khairri Shariffuddin, (2007), 'Islam Dan Kestabilan Politik Dan Ekonomi: Kejayaan Malaysia', dalam Mohd Izani Mohd Zain (ed), *Demokrasi dan Dunia Islam, Perspektif teori dan Praktik*, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.

Mohd Aizuddin Mohd Sani, (Jun dan Disember 2002), *Hak Kebebasan Mengeluarkan Pendapat dari Perspektif Malaysia*, Jurnal Pembangunan Sosial, Jil. 4 dan 5, Kedah: Penerbit Universiti Utara Malaysia.

Mohd Roslan Mohd Nor dan Siti Zafrina Mohd Zahari (2012), *Wanita dan Politik Pilihanraya Menurut Perspektif Al-Qur'an*, Proceedings: The 2nd Annual International Qur'anic Conference 2012.

Nadrawina Ithnin dan Fadhleen Mahmud, (2009), 'Wanita Dalam Pembangunan Politik Sarawak', dalam Nidzam Sulaiman dan Zaini Othman (ed), *Pilihan Raya Dan Pembangunan Politik Sarawak*, Kota Kinabalu, Sabah: Penerbit Universiti Malaysia Sabah (Ahli Majlis Penerbitan Ilmiah Malaysia).

Nazaruddin Hj.Mohd Jali, Ma'rof Redzuan, et al., (2003) *Pengajian Malaysia Kenegaraan dan kewarganegaraan*. Edisi dua. Selangor: Prentice Hall.

Ruzian Markom, (2002), *Sumbangan Sayyidatina Aisyah Dalam Bidang Undang-Undang*, dalam Siti Saudah Hj. Hassan, Roziyah Sidik, et al., *Ketokohan Wanita Islam, Teladan Dan Cabaran*, Bangi: Jabatan Pengajian Arab Dan Tamadun Islam, UKM.

Sharifah Hayaati Syed Ahmad, (2002), 'Penglibatan wanita Dalam Politik Dari Perpektif Islam', dalam Abdul Monir Yaacob (Dr.) dan Suzalie Mohamad (ed), *Etika dan Budaya Berpolitik Dari Perspektif Islam*, Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM).

Siti Zafrina Mohd Zahari (2013), Analisis Pensejarahan Penyertaan Wanita Muslimah dalam PRU dari tahun 1959-2008 di Semenanjung Malaysia, Disertasi MA, APIUM.

Siti Zafrina Mohd Zahari dan Mohd Roslan Mohd Nor (2012), 'Wanita Melayu dan Pilihanraya di Semenanjung Malaysia dari tahun 1959-2008', dalam *Islam dan Alam Melayu: Tradisi Ilmu, Kerohanian, Pendidikan, Ekonomi, Perundangan dan Masyarakat*, Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.

Ummu Atiyah Ahmad Zakuan, (2007), 'Hak Asasi Manusia dan Demokrasi Dari Perspektif Islam dan Barat' dalam Mohd Izani Moh Zain (ed), *Demokrasi dan Dunia Islam*, Perspektif teori dan Praktik, Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.

Akhbar dan Majalah

Utusan Malaysia, 1 Disember 1999.

Utusan Malaysia, 17 Februari 2000.

Utusan Malaysia, 25 April 2003

Utusan Malaysia, 11 Mac 2004.

Utusan Malaysia, 25 Februari 2008.

Utusan Malaysia, 24 November 2011.

Utusan Malaysia, 26 April 2012.

Utusan Malaysia, 5 Disember 2013.

Utusan Malaysia, 28 Ogos 2014.

Utusan Malaysia, 26 November 2014.

Mingguan Malaysia, 9 Mac 2008.

Jurnal al-Tamaddun Bil 11 (1) 2016, 17-33

Sunday Star, 9 March 2008.

New Straits Times, 1 Disember 1999,

New Straits Times, 23 March 2004

Sinar Harian, 26 Mei 2013.

Berita Harian, 2 Disember 2012

Berita Harian, 14 Mei 2014.

Sinar Harian, 10 Februari 2013

Sinar Harian pada 18 April 2013

Sinar Harian, 26 Mei 2013

Majalah *Fikratul Ummah* 2013/Bil.53.

Massa, 21 Jun, 1997.

Akhbar Online

<http://www.themalaysianinsider.com>, 10 Ogos 2011

<http://www.malaysiakini.com> 19 April 2001

<http://www.malaysiakini.com>, 29 April 2008.

Bernama, 9 Mei 2005.

Sumber Internet

www.themalaysianinsider.com pada 18 November 2012 yang bertajuk ‘Najib tandatangan deklarasi hak asasi manusia pertama ASEAN’.

www.suhakam.org.my diakses pada 17 November 2014.

<http://www.ikim.gov.my/index.php/ms/buletin/8812-seminar-hak-asasi-manusia-dan-islam-di-malaysia-teori-hakikat-semasa-dan-hala-tuju-masa-depan> diakses 2 Disember 2014

<http://www.un.org/en/documents/udhr/history.shtml> diakses pada 6 Ogos 2014.

<http://www.un.org/en/documents/udhr/history.shtml> diakses pada 6 Ogos 2014.
eprints.usm.my/.../Suruhanjaya_Hak-hak_Asasi_Manu.... diakses pada 3 Sptember 2014.

<http://www.suhakam.org.my/ms/about-suhakam/sejarah/> diakses pada 8 Ogos 2014.

<http://www.malaysiakini.com> 19 April 2001 diakses pada 27 November 2014.

<http://www.mobtv.my/talkshow-6019.html> diakses pada 2 Disember 2014.

http://www.jpm.gov.my/post/modules/staffdir/staff_list30b.php diakses pada 26 Februari 2016.